

کتابخانه های ایران در عصر آل بویه

طیبه کاظمی ایبازنی

دانشجوی دکتری تاریخ، گروه تاریخ، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

tka_kaz@yahoo.com

دکتر حمید رضا صفاکیش (نویسنده مسئول)

استادیار گروه تاریخ، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

Dr.h.safakish@gmail.com

تاریخ دریافت: ۹۷/۴/۱۲ تاریخ پذیرش: ۹۷/۷/۲

چکیده

کتابخانه ها به عنوان نهادی پرورشی و گاه مذهبی و دینی در خدمت جوامع بشری بوده و سبب رشد و توسعه فرهنگ ها، ارزش ها و شکوفایی دانش گردیده است، همچنین کتابخانه ها به عنوان مراکز تولید و اشاعه اطلاعات، جایگاه رفیعی در میان مسلمانان و تمدن اسلامی داشته اند، این جایگاه بیشتر ناشی از تعالیم مکتب اسلام است، در دوران های مختلف تاریخی، فرهنگ و تمدن ایران یکی از تمدن های مهم و تأثیرگذار بر تمدن اسلامی بوده است، این اثرگذاری به واسطه پیشینه کهن و غنی آن می باشد، عصر آل بویه، از لحاظ کتاب و کتابخانه، نسبت به اعصار دیگر، دارای امتیازات و برتری های خاصی بوده است، نقش امرا و وزرای آل بویه در تأسیس کتابخانه ها قابل توجه است این وزرا در طول وزارت خود، علاوه بر پرداختن به امور دیوانی و کشوری، در راه ترویج دانش و ادب و هنر می کوشیدند و حتی خانه خویش را به مجمع و محل رفت و آمد علما و دانشمندان تبدیل می کردند، به همین سبب است که در قرن چهارم هجری با قدرت یافتن آل بویه اوضاع جدیدی برای آثار و اندیشه ها فراهم شد، در مرکز خلافت اسلامی، بغداد دانشمندان بزرگی در زمینه های مختلف علوم و فنون به عرضه دیدگاه ها و نظریات خود پرداختند، تا جایی که در آن زمان در هر رشته از علم و ادب بهترین و نفیس ترین کتابها نوشته می شد و باشکوهترین و مهمترین کتابخانه ها و گنجینه های علوم به وجود می آمد، در شهرهای مختلف ایران و عراق کتابخانه هائی وجود داشت، که در هیچ زمانی نظیری بر آنها پیدا نشده است.

در این پژوهش از روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی و گردآوری اطلاعات به شکل کتابخانه ای استفاده شده است.

کلید واژه: کتابخانه، ایران، آل بویه، تمدن اسلامی

مقدمه

کتابخانه تنها محلی برای حفظ، نگهداری و ارائه کتب ارزشمند در همه مکانها و زمانها می باشد، و بدین سبب است که کتابخانه ها از مهمترین پایگاه های نشر علم و فرهنگ و هنر و زمینه ساز آفرینش های تئوری و عملی بوده است، ایرانیان در تمام دوره های تاریخی به امر کتاب و کتابخانه علاقه داشته اند، آنان کتاب های خود را در اماکن مخصوصی نگهداری می کردند، پادشاهان ایرانی بدین منظور در کاخ های خود، کتابخانه هایی داشتند، کتابخانه پادشاهان هخامنشی^۱ در شهر استخر یکی از این موارد بود که در حمله اسکندر نابود شد، شواهد دیگری نیز در دست است که نشان می دهد در ایران باستان کتابخانه هایی وجود داشته است، پیدا کردن صندوق هایی پر از کتاب و نوشته های مختلف در خرابه ای نزدیک اصفهان، ویا از وجود کتابخانه ای بزرگ در مرو خبری روایت شده است، در زمان ساسانیان نیز دو کتابخانه یکی کتابخانه اردشیر بابکان و دیگری انوشیروان در جندی شاپور وجود داشته است، با ظهور و گسترش اسلام و توسعه کتاب نویسی در جوامع اسلامی، مسلمانان نیز به گردآوری کتاب پرداختند، در واقع در جامعه ی اسلامی کتابخانه همزاد مساجد و مدارس بود و به موازات آنها رشد و گسترش یافت، بطوری که در قرن های اولیه تمدن اسلام، کمتر مسجدی یا مدرسه ای را می توان یافت که در کنار آن کتابخانه ای و محلی برای مطالعه و استفاده از کتاب وجود نداشته باشد، ایران به عنوان یکی از پیشتازان کهن فرهنگ و دانش بشری در انتقال علوم به تمدن اسلامی نقش مهمی را ایفا کرده است، هر چند که اهمیت کتاب و کتابخانه در تاریخ ایران به گذشته های بسیار دور بر می گردد، اما با ورود آئین اسلام به ایران و پذیرش آن توسط ایرانیان کتاب و کتابت به جایگاهی بسیار والایی ارتقاء پیدا کرد، نهضت سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و علمی در قرون چهارم و پنجم ه.ق شرایط مساعدی

^۱ - در تخت جمشید کتابخانه بزرگی ترتیب داده شده بود و هزاران لوحه مکشوفه در آنجا و دیگر مناطق، شاهدی معتبر بر وجود کتابخانه های عظیمی در ایران دوران باستان می باشد (ابن ندیم، ۱۹۷۸، ۸۶، ابن حوقل، ۱۳۶۶،

برای رشد و شکوفایی دانش فراهم نمود، به طوری که دانشمندانی بزرگ برای حفظ و اشاعه دانش، شروع به تأسیس کتابخانه ها و مراکز علمی نمودند، به همین دلیل بود که در قرن چهارم ه.ق، کتابخانه سازی، به عنوان یک گرایش مهم، نه تنها میان عالمان، که توسط امیران و وزیران رایج شد، امکانات مالی گسترده ای که در اختیار وزیران فرهنگ دوست بود، آنها را در کنار جذب عالمان به دربار خود، به سمت توسعه کتابخانه می کشاند، عصر آل بویه ۳۲۰-۴۴۷ ه.ق از لحاظ کتاب و کتابخانه، نسبت به اعصار دیگر، دارای امتیازات و برتری های خاصی بوده است، که به همت و حمایت امراء و وزرای دانش دوست آن سلسله مانند؛ عضدالدوله، شرف الدوله، ابوالفضل و ابوالفتح؛ پسران عمید، صاحب بن عباد، شاپور بن اردشیر، ابن سعدان و ... کتابخانه های بزرگی تأسیس شد، که در هر یک از آن ها، هزاران جلد کتاب از علوم و فنون مختلف اعم از، فقه، تفسیر، حدیث، تاریخ، جغرافی، ریاضی، نجوم، طب، فلسفه، کلام، شعر، لغت و ... به رشته ی تحریر درآمده جمع آوری گردید، تا جایی که در آن زمان، در هر رشته از علم و ادب، بهترین و نفیس ترین کتاب ها نوشته شد، و باشکوه ترین کتابخانه ها و گنجینه های علوم به وجود آمد، در آن دوره، در بسیاری از شهرهای ایران و عراق، کتابخانه هائی تأسیس گردید که تقریباً تمام کتب مورد نیاز علاقه مندان به علم و دانش در آن ها گرد آمده و به سهولت قابل دسترسی بود و هر روز دانشمندان به آن ها مراجعه و در تهیه و تدوین آثار خود از آن ها استفاده می کردند، مانند: کتابخانه صاحب بن عباد ۳۷۳-۳۸۵ ه.ق دارای چنان عظمت و شهرتی بود که نام آن عالم گیر شده بود.

پیشینه

با بررسی تحقیقات انجام شده پیرامون موضوع، مقاله ای به نام شکوفایی فرهنگی در عصر آل بویه توسط (داود الهامی، ۱۳۷۹)

۲۲). انجام شده است وی به بررسی عصر رنسانس اسلامی از دید آدام متز می پردازد، در بخشی از مقاله آمده است: عصر آل بویه را از نظر وسعت و رواج علم و ادب شاید بتوان ممتازترین عصرهای اسلامی به حساب آورد، امیران آل بویه به علم و ادب مشهور بودند از اینرو علما و دانشمندان و شعرا را گرامی می داشتند مخصوصا کسانی را که از دانش آنان سود حاصل می شد، بدین جهت وزیران خود را از دانشمندان و نویسندگان و شاعران انتخاب کرده بودند. وزیران و رجال دستگاه آل بویه، عموما دارای کتابخانه بودند وزیران و رجال آن عصر، عاشق کتاب بودند و چون از کار فارغ می شدند، به کتابخانه پناه می بردند، همچنین در مقاله ای به نام مفهوم کتابخانه ها در جهان اسلام توسط (حسن حسین زاده شانه چی، ۶۵، ۱۳۸۴) انجام شده است. وی به بررسی، و معرفی انواع کتابخانه های مستقل، نیمه مستقل، خصوصی، نیمه خصوصی و عمومی در جهان اسلام پرداخته، در بخشی از مقاله آمده است: اولین کتابخانه هایی که در جهان اسلام شکل گرفتند، مجموعه کتاب های شخصی بودند که توسط دانشمندان، یا علاقه مندان به علم و دانش، در خانه هایشان گردآوری می شدند، مقصود از کتابخانه های مستقل، کتابخانه هایی است که به هیچ سازمان، مؤسسه یا نهاد دیگری آموزشی یا غیر آموزشی وابسته نبود و فقط به عنوان مرکزی برای جمع آوری کتاب ها جهت فراهم ساختن امکانات مناسب برای مطالعه و تحقیق ساخته شدند و اگر در این مراکز فعالیت های آموزشی یا پژوهشی انجام می شد، این کتابخانه ها را می توان به سه دسته تقسیم کرد: الف- کتابخانه های خصوصی ب- کتابخانه های نیمه عمومی ج- کتابخانه های عمومی، و یاد ر بخش دیگری از مقاله آمده است: مرکزیت یافتن این کتابخانه ها سبب می شد تا این مراکز از مقبولیت بیشتری برخوردار گردند و مورد توجه دانشمندان و اهل علم قرار گیرند. این نکته نیز در خصوص کتابخانه های وابسته گفتنی است، که مجموعه کتاب های رایج در آنها اغلب کتب مذهبی بودند که در این میان آثار فلسفی هم کم و بیش وجود داشتند. همچنین در پایگاه های اینترنتی هم به مساله اصلی نگارنده که « کتابخانه های ایران در عصر آل بویه » می باشد اشاره نشده است،

در نگارش این مقاله از منابعی چون: آقابزرگ تهرانی (۱۴۳۰) طبقات اعلام الشیعه، تحقیق علی منزوی، دارالکتب العربی، بیروت، ۱، ۴۱، ابن اثیر (۱۹۸۷) الکامل فی التاریخ، تصحیح محمد یوسف الدقاق، دارالکتب العلمیه، بیروت. ۸، ۵۴۹، ابن حوقل، ابوالقاسم محمد، (۱۳۶۶) صورۃ الارض، ترجمه جعفر شعار، امیرکبیر، تهران، ۵۳، ابن خلدون (۱۳۳۶) تاریخ ابن خلدون (العبر) ترجمه ی عبدالمحمد آیتی، موسسه ی مطالعات و تحقیقات فرهنگی تهران، ۳، ۶۷۳، ابن خلکان (۱۳۶۴) وفيات الاعیان، تحقیق احسان عباس، انتشارات رضی، قم، ۲، ۳۵۶، ابن جوزی (۱۹۹۲) المنتظم، تحقیق از محمد عبدالقادر عطا، دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۶، ۲۲۴، ابن طقطقی محمد بن علی بن طباطبایی (۱۳۶۰) تاریخ فخری در آداب مملکت داری و دولت اسلامی، ترجمه محمد گلپایگانی، تهران، ۱۰۶، و...پرداخته شده است.

کتاب و کتابت در گذر تاریخ

کتاب به عنوان آسان‌ترین وسیله آموزش و مهم‌ترین پل ارتباطی در انتقال دانش و علوم گذشتگان به نسل‌های بعدی همواره مورد توجه و عنایت بشر بوده و اقوام متعددی در طول تاریخ با کتاب و کتابخانه آشنائی داشته‌اند و دانایان هر قومی با تالیف کتاب خواسته‌اند دانش خود را نام خود را جاودانه سازند، شاید بتوان گفت نخستین متن‌های مدون که بتوان اسم کتاب روی آنها گذاشت، مربوط به تمدن بابلی‌هاست که چند هزار سال قبل از میلاد در بین‌النهرین به وجود آمد. صدها نوشته و مجموعه و سند که به خط میخی بر روی الواح سنگی و یا الواحی از گل رس نوشته شده از تمدن بابلی هم اکنون موجود است که یکی از آنها قوانین معروف حمورابی است. این اسناد از خزانه‌های بابلی و آشوری کشف شده است. از بابلی‌ها که بگذریم اقوامی چون مصری‌ها و یونانی‌ها و ایرانی‌ها نیز با کتاب و کتابخانه سر و کار داشته‌اند. از جمله کتابخانه‌های معروف پیش از اسلام کتابخانه اسکندریه مصر و کتابخانه

جندی شاپورایران است (نوشته چند تن از نویسندگان روسی، ۱۳۸۶، ۱، ۱۴۰، ۱۵۳، صفا ۱۳۸۸، ۳۳). پیامبر گرامی اسلام و سایر پیشوایان اسلامی در سخنان بسیار، بر اهمیت کتابت و کتاب تاکید کرده اند، در سخنان ائمه اطهار کتاب پناهگاهی برای انسان ها به شمار آمده است، در روایتی امام صادق (ع) فرموده است «بنویس و دانش خود را در میان برادران دینی^۳ منتشر ساز و چون زمان مرگت فرا رسید، نوشته های خویش را به پسرانت به ارث بگذار، چه آن که برای مردمان هر عصر فتنه و آشوبی فرا خواهد رسید که در آن جزء کتابت مونسى نخواهند داشت»، همچنین فرمودند «کتابهایتان را خوب نگهداری کنید زیرا بزودی به آنها نیاز پیدا خواهید کرد»^۴ (علامه مجلسی، ۱، ۱۳۶۳، ۲۰۲ و ۲، ۱۵۰) به همین دلیل بود که مسلمانان از یک سو کتابهای بیگانگان را از یونان و روم و ایران و هند به عربی ترجمه کردند، و از سوی دیگر احادیث و روایات و حوادث تاریخی امت خود را به صورت کتابهای متعدد و مفصل جمع آوری کردند و از دیگر سو در موضوعات گوناگون علمی از فلسفه گرفته تا نجوم، ریاضی، طب، فیزیک، شیمی، جغرافی و غیره کتاب نوشتند و بدینسان کتابهای فراوانی نوشته شد و از جمع آوری آنها کتابخانه های بزرگی به وجود آمد، بسیاری از دانشمندان و امراء علاقه خاصی به جمع آوری کتاب داشتند^۵ (قاضی صاعد ۵۵/۱۳۷۶). در سده چهارم هجری جهان اسلام از نظر فرهنگی دچار دگرگونی های بزرگی گردید و همه معارف اسلامی از حدیث گرفته تا فقه و اصول، تفسیر، تاریخ و ادبیات را تحت تأثیر قرار داد و دانش و همه فنون فرهنگی به کمال رسید، آموزش دانش های گوناگون نیازمند مراکزی بود که بتوان از این مراکز برای مطالعه و استراحت طالبان علم بهره برد، (شبللی، ۴۷-۴۸). با آغاز حکومت آل بویه در ایران و عراق مدارس شیعی در بیشتر شهر های اسلامی به ویژه نقاط شیعه نشین به سرعت گسترش یافت،

^۳ - به مدد کتابت

^۴ - قال الصادق علیه السلام: «کتبوا فانکم لا تحفظون حتی تکتبوا القلب یتکل علی الکتابه».

^۵ - در عهد هارون و مامون کتابخانه مهمی به نام "بیت الحکمه" در بغداد تاسیس شد و از بلاد دور و نزدیک

کتابهای مختلفی به زبانهای گوناگون جمع آوری و در آنجا نگهداری می شد

وجود محافل تدریس و برپایی مناظره ها و ساخت مدارس به همراه تأسیس کتابخانه های غنی از بارزترین مؤلفه های توسعه فرهنگی در عصر آل بویه می باشد، در دوران آل بویه کتابخانه سازی به عنوان یک گرایش مهم نه تنها میان عالمان بلکه توسط امیران و وزیران رایج شد، امکانات مالی گسترده در اختیار وزیران فرهنگ دوست بود، آنها در کنار جذب عالمان به دربار آنان را به سمت کتابخانه ها می کشاندند.

از نظر فرهنگی به دلیل اینکه بیشتر حاکمان آل بویه، خود از اهل علم و دوستان آن بودند، نه تنها به علمای شیعه که با توجه به سیاست کل نگرشان بلکه به همه ی علمای اسلام از فرق و مذاهب مختلف و حتی غیر مسلمان، توجه خاص نموده، زمینه های رشد و توسعه و بالندگی آنان را فراهم کردند، به یقین می توان گفت که حکومت آل بویه، نقش مهمی در به ثمر رسیدن تمدن شکوهمند جهان اسلام در قرن چهارم و پنجم ه.ق داشته است، به همین سبب امیران آل بویه به علم و ادب مشهور بودند از اینرو علما و دانشمندان و شعرا را گرامی می داشتند، مخصوصا کسانی را که از دانش آنان سود حاصل می شد، بدین جهت وزیران خود را از دانشمندان و نویسندگان و شاعران انتخاب کرده بودند (شهیدی، ۱۳۸۶، ۵۴۹).

معزالدوله، ابو محمد مهلبی و رکن الدوله، ابن عمید و مؤیدالدوله و برادرش صاحب بن عباد و صمصام الدوله ابن سعدان را به وزرات برگزیده بودند (کرمر، ۱۳۷۵، ۹۷). وزیران آل بویه در مقام جذب دانشوران و شاعران از امیران دست کمی نداشتند و بپذیرفتن و جای دادن عالمان و فیلسوفان و دانشمندان و ادیبان در دربارهای باشکوه و مجلل خود از مروجان دانش بودند و با برپا کردن مراکز فرهنگی فراوان در خارج از بغداد که تا آن زمان یگانه کانون فرهنگی بود، بر رونق و غنای زندگی معنوی افزودند و آن را با مرتبط ساختن به مقتضیات گوناگون اقوام مختلف جانی تازه بخشیدند، شهرهای همدان، اصفهان، ری و شیراز که پیش از آن تحت الشعاع

بغداد بودند، کانونهای جذب فرهنگی شدند، گفته شده وزیران و رجال آن عصر، عاشق کتاب بودند و چون از کارفارغ می شدند، به کتابخانه پناه می بردند (ابن طقطقی ۱۳۶۰، ۱۰۶).

انواع کتابخانه

الف- کتابخانه های مساجد

ب- کتابخانه های شخصی

ج- کتابخانه های نیمه عمومی

د- کتابخانه های عمومی

الف: کتابخانه های مساجد

مساجد قدیمی ترین مراکز آموزشی در اسلام هستند، با توجه به جایگاه خاص مسجد در میان مسلمانان، مردم، علما و دانشمندان به مساجد کتاب هدیه، و وقف می کردند، به این ترتیب بود که کتابخانه های مساجد به وجود آمدند و گویا در هر مسجد جامع بزرگ یک کتابخانه هم وجود داشت، از این گونه کتابخانه های توان به این موارد اشاره نمود: کتابخانه مسجد آدینه در اصفهان، کتابخانه حیدری در نجف و... (مکی سباعی ۱۳۷۳، ۱۲۴، اشپولر ۱۳۶۹، ۱، ۲۰۱).

ب: کتابخانه های شخصی

به آن دسته از کتابخانه ها گفته می شود که علما و دانشمندان برای استفاده های شخصی تاسیس می کردند، می توان گفت که در میان علمای شیعه مثل علمای سایر مذاهب بر پا داشتن کتابخانه های شخصی امری مرسوم بوده است، اما دقیقا نمی توان مشخص کرد، که اولین کتابخانه شخصی را چه کسی پدید آورد و یا تعداد آنها چقدر بوده است، در میان علمای که دارای کتابخانه های شخصی بر جسته ای بودند می توان از محمد بن مسعود عیاشی، شرف الدین محمد و شیخ طوسی و... نام برد (اشپولر ۱۳۶۹، ۱، ۲۰۱).

ج: کتابخانه های نیمه عمومی

کتابخانه های نیمه عمومی به کتابخانه هایی اطلاق می شود که بنیان گذاران، آنها را برای استفاده شخصی خویش بر پا می کردند و در همان حال تمام اقشار مردم نمی توانستند از آنها بهره گیرند و فقط طبقات بالای مردم توانایی ورود به کتابخانه ها را داشتند، این کتابخانه ها به اُمرا، پادشاهان و حکامی وابسته بودند،

که بیشتر کتابخانه ها را برای مصالح سیاسی و ستایش انگیزی فرهنگی خویش دایر می کردند، این دسته از کتابخانه ها نیز به محققان کمکهای مالی می کردند و زمینه پژوهشهای آزاد آنها را تأمین می نمودند از این گونه کتابخانه های توان به این موارد اشاره نمود: کتابخانه عضدالدوله، کتابخانه ابن سوار در بصره و رامهرمز، کتابخانه صاحب بن عباد و..... (نخستین ۸۰، ۱۳۶۷، مقدسی ۱۳۶۱، ۲، ۶۶۸، طباطبایی ۱۳۵۴، ۳۵، شبلی، ۲، ۱۶۰).

د: کتابخانه های عمومی

این دسته از کتابخانه ها به کتابخانه هایی گفته می شود که برای استفاده همگانی، بدون توجه به پایگاه اجتماعی، علمی و مذهبی استفاده کنندگان ساخته شده بودند، در آغاز قرن چهارم هجری نیاز به وجود یک کتابخانه عمومی بشدت احساس می شد. نهضت علمی در این دوره وسعتی قابل ملاحظه داشت، خزانه الحکمه ها به معنای واقعی کلمه عمومی نبودند که بایستی به کتابخانه های عمومی تبدیل می شدند، به این ترتیب دارالعلم ها به وجود آمدند و به معنای واقعی کلمه عمومی بودند، در های دارالعلم ها به روی همه، حتی خارجیان باز بودند و برای آنها تسهیلات بیشتری از اشخاص بومی قائل می شدند، به این ترتیب که جا و مکان و مستمری کافی و نیز قلم و دوات و کاغذ در اختیار مراجعان و محققان قرار می دادند، کتابخانه های عمومی بخشی از دارالعلم ها و در واقع مهمترین بخش آنها را تشکیل می دادند، پایه گذاران آنها گاهی چهره های برجسته حوزه های علمی شیعه و گاهی اُمرای شیعی یا متمایل به آن تشکیل می دادند، کتابخانه ها اگرچه توسط شیعیان تاسیس شدند اما فرقی مختلف اهل سنت نیز از آن بهره می جستند، مانند دارالعلم

شاپور، دارالعلم سید مرتضی، سید رضی، کتابخانه حلب و..... نام برد (عش ۱۳۷۲، ۱۲۷، ۱۶۴، عواد ۱۹۴۸، ۱۳۰).

اهمیت کتاب و کتابخانه در عصر آل بویه

کتاب و کتابخانه به عنوان دو ویژگی مهم فرهنگی و علمی، نشان دهنده ی این موضوع هستند که هر جامعه به لحاظ علمی تا چه حد رشد داشته است، عصر آل بویه از نظر کتاب و کتابخانه نسبت به عصرهای دیگر، دارای امتیازات و برتری های خاصی بوده است، در این زمان کتابخانه هایی در ایران و عراق تأسیس شد که شاید تا قبل از نهضت علمی چند قرن اخیر و اختراع صنعت چاپ در هیچ زمانی مانند آنها به وجود نیامده بود، اهمیت و ارزش کتابخانه های آن عصر از این امر معلوم می شود، که در آن وقت هنوز چاپ اختراع نشده بود و کتاب ها با دست نوشته می شد (فقیه ۱۳۵۷، ۷۰- ۷۸). در شهرهای اسلامی ساختمانهای بزرگی به عنوان کتابخانه احداث کرده و در آن تالارهایی با قفسه برای نگهداری کتاب ها ایجاد شده بود، اتاق هایی ویژه ی برای پژوهش، رونویسی از دست نوشته ها، برگزاری نشست ها و غیره وجود داشت، کتابخانه های عصر آل بویه در دسترس علما و فقیهان قرار داشته و به علت تعداد زیاد آنها و توجه به علم و رفت و آمد بزرگان به این مکان های علمی و استفاده ی آموزشی از آنها، پیشرفت های چشمگیری در تمامی علوم آن زمان صورت گرفت و به نوآوری هایی در علم رسیدند، چنانکه این دوران به عنوان قرون طلایی فرهنگ و تمدن اسلامی معرفی گردیده است، وزیران و رجال دستگاه آل بویه، عموماً دارای کتابخانه بودند، گفته شده وزیران و رجال آن عصر، عاشق کتاب بودند و چون از کار فارغ می شدند، به کتابخانه پناه می بردند و بهترین چیزی که ممکن بود، کسی برای وزیر هدیه ببرد کتاب بود، ایران یکی از کشورهای پهناور اسلامی، آن روزگار محسوب می شد، که به تنهایی طی قرن های نخستین اسلامی بیش از ۶۰۰ کتابخانه رادارا بود که آوازه برخی از آنها در سراسر جهان پیچیده بود، همین عامل باعث شد تا

بسیاری از دانشمندان از دورترین نقاط جهان اسلام یعنی اندلس و دیگر نقاط به ایران آمده و از کتابخانه ها و مراکز فرهنگی این کشور بهره ها ببرند، از قدیمی ترین کتابخانه های ایران اسلامی می توان از کتابخانه ابوالوفا بن سلمه در همدان نام برد که آثار مهمی درباره موضوعهای مرسوم در سده سوم هجری در آن گرد آمده بود (عقیقی ۱۳۵۶، ۱۶۴، آزاد، بی تا، ۱۹)

از کتابخانه های مهم عصر آل بویه می توان به موارد زیر اشاره کرد:

کتابخانه معزالدوله در بغداد

ابوالحسن احمد معزالدوله امیر دیلمی که در سالهای ۳۲۰-۳۵۶ در بغداد حکومت می کرد، اولین حکمران آل بویه بود که عنوان امیرالامرا را گرفت و صاحب یک کتابخانه در بغداد بود (پینتو ۱۹۲۹، ۲۲۳).

کتابخانه مهلبی در بغداد

ابو محمد حسن مهلبی^۶ وزیر امیر معزالدوله دیلمی بود، که دارایی وی در زمان مرگش، با فرومایگی توسط فرمانروای بویه، معزالدوله صادره شد، و کتابخانه ای داشت که وزیر وی ابن مسکویه (۴۲۱ ه.ق) فیلسوف و حکیم آن را اداره می کرد (ابن مسکویه ۱۳۶۶، ۲۷۶، ابوسلیمان ۳۴۶-۳۴۷، پینتو ۱۹۲۸، ۱۵۷).

کتابخانه حبشی بن معزالدوله در بصره

پسران معزالدوله در حیات فرهنگی این عصر کوشا بودند. یکی از آنها حبشی ملقب به سندالدوله ۳۶۹ ه. ق والی بصره بود که در آن شهر کتابخانه ای بنا کرد که ۱۵ هزار جلد کتاب داشت (کرمر ۱۳۷۵، ۹۵). در سال ۳۵۷ اموال حبشی پسر معزالدوله به اتهام خیال عصیان بر

^۶ - مهلبی از خاندان مهلب ابن ابی صفره بود که در اوایل ظهور اسلام برآمد و لاقبل تاسده قرن ۷ ه.ق امیران، وزیران و دانشمندان از آنان برخوردارند.

ضد برادرش امیر بغداد، مصادره شد، که از آن جمله ۱۵۰۰۰ جلد کتاب بود سوای کتابهای جلد نشده (ابن مسکویه، ۲، ۳۱۴). وجود این همه کتاب در آن کتابخانه، قطعاً نشانه‌ی حیات علمی در شهر بصره و وجود دانشمندانی است که این کتابخانه برای استفاده‌ی آنها از کتاب‌های آن و شاید استفاده از فضای آن به منظورهای علمی و آموزشی بوده است. همچنین در زمان حکومت معزالدوله، ابن حبان قاضی ۳۵۴ ه. ق. خانه‌ای به همراه «کتابخانه و فضایی برای طلاب خارجی و یک مقرری برای نگهداری آنها» وقف نیشابور کرد که بها به بیرون امانت داده نمی شدند (متز، ۱۷۶، ۱۳۶۲، ابن اثیر، ۸، ۱۹۸۷، ۵۴۹).

کتابخانه عضدالدوله در فارس

کتابخانه عضدالدوله دیلمی ۳۶۷-۳۷۲ ه. ق. در شیراز چنان عظیم بود که مقدسی می پنداشت هیچ کتابی در انواع علوم تالیف نشده است مگر این که نسخه‌ای از آن در آنجا هست. کتب این کتابخانه بر حسب انواع علوم در حجره‌های جداگانه قرار داشت. مقدسی از کسانی است که این کتابخانه را در شیراز از نزدیک دیده و از کتابها و صورتها نقشها و نفایس دیگر آن بهره گرفته است وی در توصیف کتابخانه مزبور چنین گوید: در ساختمان بزرگ عضدالدوله در شیراز محلی به کتابخانه اختصاص دارد و چند تن از افراد مورد اعتماد شیراز به عنوان وکیل و خازن، در آن به خدمت مشغولند، هر کتابی که تا زمان عضدالدوله درباره هر علم یا هر چیز نوشته شده، در آن کتابخانه موجود است محل کتابخانه بنایی طولانی است که در هر طرف آن مخزن‌هایی قرار دارد، کتابهای مربوط به هر علم و فن در حجره جداگانه نهاده شده است فهرستهائی ترتیب داده اند که نام کتابها در آن فهرستها ثبت گردیده است «مقدسی، ۴۴۹، ۱۳۶۱». اینگونه کتابخانه‌ها نه کاملاً عمومی بودند که همه‌ی مردم بتوانند از آنها استفاده کنند و نه کاملاً خصوصی که فقط مخصوص صاحبان آنها باشد،

و دیگران از استفاده از آنها محروم شوند بلکه اقشار خاصی از جامعه می توانستند از امکانات این کتابخانه ها بهره مند شوند که این افراد از طبقه ی دانشمندان و دانش پژوهانی بودند که تحت نظر بنیانگذاران این کتابخانه کار می کردند و یا ارتباط نزدیکی با ایشان داشتند (حسین زاده شانه چی ۱۳۸۴، ۲۰۵-۲۰۶) کتابخانه عضدالدوله، محل حضور بزرگان علم و سیاست عهد آل بویه بوده و عضدالدوله با ساخت آن قصد نشان دادن علاقه ی خود به علم و کتاب و فراهم آمدن شرایطی را داشته تا علما و بزرگان مملکت در این مکان گرد هم آیند. در وجود داشت. وجود این کتابخانه ی بزرگ باعث آشنایی « ابن مقله » آنجا قرآنی سی جلدی به خط علما در این مکان با یکدیگر و برپایی مناظرات میان آنها شده و از جنبه ی آموزشی هم سبب انتقال علوم مختلف دانشمندان به یکدیگر شده است. (متز ۱۲۳، ۱۳۶۲).

این کتابخانه را حکمران آل بویه، عضدالدوله ۳۶۷ - ۳۷۲ ه. ق تأسیس کرد، اما در زمان پسروی بهاءالدوله مورد بی توجهی قرار گرفت (مقدسی ۱۳۶۲، ۴۴۹). قصر و کتابخانه را توصیف کرده است، رئیس مستخدمان قصر به وی گفته بود کاخ ۳۶۰ اتاق دارد، کتابخانه خود بخشی از قصر بود، کتابخانه یک مدیر، یک کتابدار، و یک بازرس داشت که از میان معتمدترین مردم کشور انتخاب شده بودند، وی در هر شاخه از علم، هر کتاب که تا آن زمان نوشته شده بود را گردآوری کرده بود، سراسر کتابخانه را رئیس الفرائین، به مقدسی نشان داده بود. اداره کتابخانه بر عهده یک وکیل مدیر، یک خازن کتابدار و یک مشرف بازرس بود، این کتابخانه یک اتاق انتظار بزرگ و تالاری دراز با گنبدی قوس یک شکل و اتاقهایی در پیرامون داشت. او در دیوار اتاقها و تالارها، گنج های چوبی روکشدار جای داده بود. هر شاخه از علم، قفسه ها و فهرست های خود را داشت که در آنها اسامی کتابها ثبت شده بود. تنها افراد مشهور اجازه ورود داشتند (متز، ۱۷۳، پیوسته ۱۵۳، ۱۹۲۸-۱۵۴ و ۱۶۰). از دیگر کتابخانه های آن سامان، کتابخانه مجدالدوله و معزالدوله دیلمی را می توان ذکر کرد، از نفائس کتابخانه عضدالدوله دیلمی همین بس که علامه

بشاری درباره آن گفته است: "من در تمام ممالک اسلامی نظیر آن رانندیده و گویی آن را نمونه یک فردوس برین ساخته اند" همچنین مقدسی درباره آن افزوده است: "از هر کتابی که تا آن روزگار تالیف شده بود، نسخه ای در این کتابخانه یافت می شد (عقیقی ۱۳۵۶، ۱۶۴).

کتابخانه بهاءالدوله در فارس نوشته مقدسی

بهاءالدوله دیلمی کتابخانه بزرگی داشته است و عظمت این کتابخانه را از اینجا می توان دریافت که ابن بواب معروف مدتها کتابداری آن کتابخانه را بر عهده داشته است، از ابن بواب نقل شده: به هنگامی که در شیراز کتابدار کتابخانه بهاءالدوله،

پسر عضدالدوله دیلمی بوده، ۲۹ جزو از قرآنی به خط ابن مقله را یافته، و جزو ۳۰ آن را به دستور بهاءالدوله نوشته، تذهیب، تجلید و کهنه کرده است، و در برابر آن به دریافت جایزه نائل شده است، یاقوت حموی گوید: در کتابخانه بهاءالدوله پسر عضدالدوله انواع کاغذ سمرقندی و چینی و کاغذهای کهنه و ظریف وجود داشت (حموی ۱۳۲۲، ۱۵، ۱۳۸۱، همان ۵، ۴۴۶ همان، ۶، ۴۴۷، مقدسی ۱۳۶۲، ۴۴۹-۴۵۱).

کتابخانه مدرسه ابن حبان تمیمی در نیشابور

این مدرسه را ابو حاتم محمد بن حبان تمیمی در نیشابور پیش از سال ۳۵۴ هجری بنا گذاشت. یاقوت در معجم البلدان می گوید: ابو حاتم بن حبان کتاب هایش را وقف کرد و آنها را در خانه ای که خود مرسوم آن را داده بود، جمع کرد. حافظ ابو عبدالله حاکم ضبی گفته است: خانه ابو حاتم بن حبان است که امروز مدرسه ای برای اصحابش است،

این مدرسه همچنین، مسکنی برای غریبان از اهل حدیث و فقه است. آنها حقوق دارند که مرتبا می گیرند و در آن گنجینه ی کتبش قرار دارد که در دست وصی او است و او آن را به هر کس که بخواهد نسخه ای از آن بردارد، بدون این که از کتابخانه خارج شود، به امانت می دهد (متز ۱۷۶، ۱۳۶۲، پینتو ۱۹۲۸، ۱۵۹).

کتابخانه مجدالدوله در همدان

ابوطالب رستم مجدالدوله این حکمران آل بویه^۷ همدان که محمود غزنوی او را عزل کرد، ظاهراً کتابخانه ای شخصی داشت، (پیتو، ۱۴۶). هنگام وفات پدرش فخرالدوله، کودکی نابالغ و خردسال بود و مادرش سیده معروف به ام الملوک نیابت او را بر عهده داشت و به نام او امارت در ری واقعی یافت^۸. مجدالدوله در سالهای کودکی به مطالعه علاقه بسیار یافت و ابوالحسین احمد بن فارس که از ائمه معروف سنت در آن زمان بود، برای تعلیم وی به همدان آوردند، به علاوه آشنایی با مقالات ارباب عقاید که مخصوصاً از دوران وزارت صاحب بن عباد، ری را کانون تلاقی مذاهب مختلف کرده بود، وی را که همچون اجدادش مذهب شیعه داشت در مباحث مربوط به فلسفه و کلام غرق کرد. ابو علی حسین بن عبدالله بن سینا، فیلسوف و طبیب معروف عصر هم که تمایلات شیعی داشت و مقارن دوران امارت مجدالدوله از جرجان به ری آمد حدود ۴۰۵ ه. ق. ضمن آن که بیماری مجدالدوله را معالجه کرد، ظاهراً به الزام مجدالدوله یا به جهت جاذبه کتابخانه عظیم این دیار، چندی نزد مجدالدوله باقی ماند، حدود ۴۱۰ ه. ق.، البته صحبت یا تعلیم او هم در تحریک علاقه پادشاه به فلسفه بی تأثیر نبود (کویر ۲۷۰، ۱۳۹۶-۲۷۱).

کتابخانه مسجد آدینه در اصفهان

المفروخی در سال ۴۲۱ ه. ق می نویسد: در مجاورت مسجد آدینه، اصفهان کتابخانه ای قرار دارد با اتا قها و مخازن مختلف، کتابخانه را استادالرئیس ابوالعباس احمد الطوبی ۱۲۵ که طی سالیان متمادی کتاب هایی در انواع علوم از دانشمندان گذشته و معاصر گردآورده بود، ساخت

^۷ ۳۸۷ - ۴۲۰ ه. ق.

^۸ - چون پسر عمش بهاءالدوله، امیرالامراء بغداد، القادر بالله خلیفه را واداشت تا ضمن ارسال خلعت و لوا برای این ملک زاده خردسال، لقب مجدالدوله و کهنه الامه عطا کند، سکه‌ای که مقارن این احوال در ری به نام وی زده شد، نام بهاء الدوله را هم به نشان تبعیت و سپاس داشت.

کتابخانه فهرست سه جلدی بزرگی داشت در برگیرنده دانش لازم برای دانشجویان و آنانی که مایل به انتخاب بین علم و جهل بودند (گودارد ۱۹۳۶، ۱، ۲۱۸، بران ۱۹۰۱، ۴۱۲-۴۳۸، گابریل ۱۹۳۴، ۱، ۹۵۶-۹۵۷).

کتابخانه ابوالفضل ابن عمید در ری

کتابخانه ابوالفضل بن عمید بوسیله ابن عمید ۳۶۰ ه. ق. وزیر رکن الدوله در ری تأسیس گردید و یکی از کتابخانه های مهم آن زمان، بشمار می رفت که بنا بر نوشته مسکویه خازن و کتابدار کتابخانه مزبور، در آن، کتابهایی درخصوص هر علم و هر نوع از انواع حکمت و ادب، وجود داشته است، هنگامی که خراسانیان در سال ۳۵۵، خانه و گنجینه های ابن عمید را غارت کردند، ابن مسکویه گزارش کرده است: من کتابدار کتابخانه ابن عمید بودم و از همه ی گنجینه های او فقط کتابخانه اش محفوظ ماند، بعد از اتمام جنگ، وی نگران دفتر و کتابهایش بود که برایش گرانباتر از هر چیز بود. تعداد این دفاتر بسیار و مشتمل بر هر نوع علم و هر نوع حکمت و دانش بود و صدبار شتر یا بیشتر از آن بود، چون مرا دید از وضع آنها پرسید، و وقتی گفتم که همه آنها دست نخورده و سالم مانده است، آسوده خاطر شد و گفت راستی که خوش اقبالی همه گنجینه هایم را می توان جایگزین کرد جزاین یکی، سرای ابن عمید وزیر، از کتابهای ارزشمند پر بود، کتابخانه ی او در ری از شهرت بسیار برخوردار، و محل حضور دانشمندان بوده است (فدائی عراقی، ۱۳۸۳، ۸۶، ابن مسکویه ۲۷۷، ۱۳۷۹- پینتو ۱۹۲۸، ۱۴۶)

کتابخانه ابومنصور بن فنه در فیروز آباد

ابومنصور بن فنه «کتابخانه ابن شاه مردان» وزیر ابوکالیجار^۹ معروف به عادل، وزیر عماد الدین دیلمی کتابخانه ای داشت، مشتمل بر ۱۹۰۰۰ مجلد کتاب، در این کتابخانه که آن را بر طالبان علم

^۹ - نواده عضدالدوله

وقف کرده بود، چهار هزار ورقه به خط ابن مقله^{۱۰} وجود داشت، همچنین کتابخانه ای در فیروزآباد (فارس) دایر کرد که هفت هزار جلد کتاب داشت (ابن جوزی، ۱۵، ۱۴۱۲، ۶۴، ۲۲۴ و ۲۸۲، ابن اثیر، ۸، ۴۶۵، ۱۹۸۷ و ۹، ۵۰۲، صابی، ۴، ۱۹۰۴-۵، کوبر، ۱۳۹۶، ۳۰۳، نخستین، ۱۳۶۷، ۹۱).

کتابخانه های ابو علی سوار در بصره و رامهرمز

این کتابخانه توسط ابن سوار تأسیس و برای عموم ایجاد شده بود، ابن سوار، پسر سوار بن عبدالله حاکم بصره بوده است (مینورسکی، ۱۹۳۶، ۱۱۱۴-۱۱۱۵). ابو علی بن سوار کاتب، یکی از اطرافیان عضدالدوله، کتابخانه ای در بصره ساخت و به کسانی که مستمرا در آنجا به مطالعه و نوشتن مشغول بودند، مبلغ ماهیانه ای نیز می داد کتابخانه بصره که نسبت به کتابخانه رامهرمز بزرگتر و آبادتر و پر کتاب تر بود، همچنین وی در رامهرمز، شهری برکنار خلیج فارس، عین همان کتابخانه را بنا کرد و مضاف بر آن که در اینجا استادی نیز همیشه کلام معتزلی تدریس می کرد (مقدسی، ۶۱۷، ۱۳۶۱، ابن جوزی، ۱۴۱۲، ۱۶، ۲۲۴، عس، ۱۳۷۲، ۱۲۲). با وجود این استاد که به صورت دائمی در آن کتابخانه وجود داشت می توان به جنبه ی آموزشی آن نیز پی برد، دانش پژوهشان به هر دو کتابخانه ی بصره و رامهرمز برای مطالعه و رونویسی رومیآوردند (شلبی، ۱۳۸۳، ۱۷۸). پس در این دوره، شهرهای کوچک تری مثل رامهرمز نیز از کتابخانه برخوردار بودند که طالبان علم از آن استفاده ببرند و فراگیری علم و علم دوستی صورتی همگانی در تمامی مناطق کوچک و بزرگ داشت، مقدسی، در سال ۳۷۵ ه. ق از این کتابخانه عمومی که در رامهرمز^{۱۱} و همچنین از یک دارالکتب در مسجد جامع زیبای یکی از تیمچه های

^{۱۰} - خوشنویس معروف

^{۱۱} - برای ترویج اصول معتزله تأسیس شده بود

مجاور قرار داشت، دیدن کرد، ابن سوار، همچنین کتابخانه ای نیز در ری تأسیس کرده بود (مقدسی ۱۳۶۱، ۳۹۱، پینتو ۱۹۲۸، ۵۱، مینورسکی ۱۹۳۶، ۱۱۱۴-۱۱۱۵، مکنسن ۱۹۳۵، ۸۹ و ۹۲-۹۳).

کتابخانه صاحب بن عبّاد در ری

صاحب اسماعیل ابن عبّاد در سال ۳۸۵ ه. ق در ری فوت کرد و در اصفهان دفن شد، وی وزیر حکمرانان آل بویه، مؤیدالدوله و فخرالدوله بود، دعوت حاکم سامانی نوح بن منصور سامانی در خراسان برای وزارت را رد کرد، با این بهانه که کتابخانه اش برای انتقال به آنجا بیش از اندازه بزرگ است، و فقط چهارصد بار شتر برای حمل کتب علم کلام لازم بود، (خواندمیر ۱۱۸، ۱۳۷۲، میرخواند ۱۶۰، ۴، ۱۳۳۹، ابنخلدون ۶۷۳، ۳، ۱۳۶۶، همایونفرخ ۹۱۰، ۲، ۳۴۷ و ۱۱۸، پینتو ۱۴۶، ۱۹۲۸).

کتابخانه صاحب بن عبّاد در ری بود، به گفته خود صاحب، تعداد کتابهای کتابخانه او ۲۰۶۰۰۰ مجلد بوده است، کتابخانه صاحب، بسیار بزرگ و بیشترین آثار و تألیفات علمی آن دوران را در برداشت، دانشوران و نویسندگان بسیاری از آن گنجینه ارزشمند علوم بهره می بردند، که در پرتو آن، کتابها و نوشته های علمی تحقیقی گوناگونی به تألیف رسید، استفاده از این کتابخانه برای همگان رایگان بوده و برای تشویق محققان و دانشمندان به آموزش و پژوهش، به هر یک از آنها هزار درهم داده می شد (الهامی ۱۳۷۹، ۲۷، نخستین، ۹۲، ۱۳۶۷، مکنسن ۱۹۳۵، ۹۰-۹۴). فهرست کتابخانه مزبور در ده جلد بود و لیکن چون سلطان محمد غزنوی وارد ری گردید، از آن کتابخانه هر چه در علم کلام بود، سوزاند. (مجهول المؤلف ۱۳۱۸، ۴۰۴، معجم الادباء، ۲، ۳۱۵). صاحب بن عبّاد در هنگام مرگش این کتابخانه را عمومی (وقف عام) اعلام کرد و به نام کتابخانه ی ری (دارالکتب ری) مشهور و سالیان دراز محل مراجعه ی محققان و دانش پژوهان ایران بود، این کتابخانه را بعد مرگ او به ساختمان دیگری منتقل کردند و مدت ۳۵ سال دست نخورده باقی ماند، اما در سال ۴۲۰ ه. ق مانند بسیاری از کتابخانه های دیگر و خود شهری در اثر حمله ی محمود غزنوی به این شهر، خراب و نابود گردید (همایونفرخ ۱۳۴۷، ۲، ۹-۱۰، مکی

سباعی، ۱۴۵، ۱۳۷۳-۱۴۶، ابن اثیر ۱۹۸۷، ۹، ۳۷۲، عقیقی ۱۳۵۶، ۱۶۴، پوپ ۱۳۵۰، ۱۰۰-
۱۱۰، فقیهی، ۵۳۴، نخستین، ۸۰-۹۱).

کتابخانه الروضه در ری

در نزدیکی بازار بزرگ میوه^{۱۲}، حومه ری، یک دارالکتب وجود داشت، که صاحب بن عباد آن را تأسیس کرده بود و شامل تعداد کمی کتاب داستانی بود. تمام آنچه مقدسی بیان می کند، این است که این کتابخانه در یک خان قرار داشت، مقدسی مطلب خود را در سال ۳۷۵ ه. ق نوشته است، در سال ۳۷۸ ه. ق قبل از مرگ صاحب بن عباد در سال ۳۸۵ ه. ق نوشت هایش را بازنگری کرد، بنابراین می توان گفت این کتابخانه آن کتابخانه بزرگی که شهر در آن زمان طالبش بود، نبود، بلکه ظاهراً مجموعه ای از نوشته های مفرح برای سرگرمی مسافران بوده است^{۱۳} (مکنسن ۲، ۹۲، ۱۹۳۵-۹۳).

کتابخانه حیدری در نجف

یکی از قدیمی ترین، بزرگ ترین و مشهورترین کتابخانه های مساجد در عراق کتابخانه حیدریه مسجد جامع نجف بود، کتابخانه حیدریه که به نامهای گوناگون الخزنه الفرویه، مکتبه الصحن الشریف و خزانه کتب الامام علی (ع) معروف بود ظاهراً در قرن چهارم ه. ق بطور کامل ساخته شد، تاریخ بنیاد این کتابخانه که هنوز برقرار است به درستی معلوم نیست اما مدارک و شواهد می رسانند که رونق و دوام آن مدیون حمایت ها و مراقبت های پادشاهان، امرا، وزرا و افراد متمول عراق است آنها از طریق تامین مالی و اهدای نسخ خطی اصیل به کتابخانه خدمت کردند، در این میان فردی که نامش با کتابخانه حیدریه پیوند نزدیک دارد عضدالدوله می باشد، همچنین در حرم

^{۱۲} - الروضه (دارالکتاب)

^{۱۳} - اولین مرجعی است که نویسنده برای کتابخانه ای از افسانه های ناب یافته است. واژه های که نویسنده استفاده کرده، دارالکتب الاحدوئه خانه کتابهای داستانی است.

امام علی(ع) در نجف، کتابخانه‌ای وجود داشته که تا امروز با برجا مانده است. تاریخ تأسیس این کتابخانه به درستی معلوم نیست ولی ظاهراً بنیاد آن به دوران حکومت آل بویه بازمی‌گردد. در این کتابخانه کتاب‌های ارزشمندی از دانشمندان بزرگ بخصوص عالمان شیعه موجود بوده است (سباعی ۱۳۷۳، ۱۲۴، شبلی ۱۵۴، ۱۳۷۰، عواد ۱۹۴۸، ۱۳۰، صدفی ۱۹۸۵، ۲۰، ۱۶۲).

کتابخانه عیاشی در سمرقند

محمد بن مسعود عیاشی اهل سمرقند بود و از معاصرین نجاشی ۱۴، خانه اش محل رفت و آمد طرفداران علم و دانش بود. به علاوه افرادی با حرفه های خاص مثل نسخه برداری، مقابله گری، ارائه تعلیقات و غیره در خانه او آمد و شد داشتند، برای دارندگان کتابخانه استخدام افرادی با تخصص کتابداری امر طبیعی بود و حضور افرادی با این تخصص در خانه او حاکی از وجود کتابخانه می باشد، زیرا یکی از شیوه های جمع آوری کتاب، نسخه برداری از آثار دیگران بود (نجاشی ۱۴۰۷، ۳۵).

کتابخانه شرف الدین محمد در ری

شرف الدین محمد نقیب النقای ری بود. مرحوم شیخ عبدالجلیل کتاب النقض را به سفارش وی نوشته است و این هردو معاصر بوده اند با ابوالحسن بیهقی، بیهقی برای کسب دانش مدتی در ری بسر می برده و ظاهراً در این مدت از کتابخانه ی مذکور استفاده کرده است. (ارموی ۱۳۵۸، ۱، ۵۵-۶).

کتابخانه شیخ طوسی در بغداد

درباره مجموعه کتب شیخ طوسی در منابع موجود تعبیر کتابخانه یا دارالکتب و یا خزانه الکتب به چشم نمی خورد بلکه بیشتر از دارایی و دفاتر وی یاد می شود ولی در آثار جدیدتر واژه کتابخانه دیده می شود، در واقع وی کتابخانه را به دستور شاپور بن اردشیر ساخته است، شیخ

^{۱۴} - نجاشی ۳۷۲-۴۵۰. ه. ق. مولف کتاب رجال نجاشی می باشد

طوسی از کتابخانه شاپور استفاده ها کرده است، به همین سبب استفاده از آن به معنای این نیست که متعلق به شیخ باشد، در واقع او کتابخانه وسیع و قابل توجه ای نداشته است، بلکه در عین حال مجموعه ای از کتابهای تالیف خویش و احتمالاً برخی کتابهای دیگران را داشته است که ممکن است بر آن اسم کتابخانه نهاده باشند (عقیقی ۱۳۵۶، ۷۳، ابن اثیر ۱۹۸۷، ۸، ۳۳۹، ابن جوزی ۱۴۱۲، ۱۶، ۱۶، طباطبایی ۱۳۵۴، ۳۷، پرتو ۱۳۷۲، ۶۱).

کتابخانه حلب

تاریخ بنیاد این کتابخانه مشخص نیست. اما دو چهره شناخته شده با آن پیوند خورده اند: سیف الدوله حمدانی ۳۵۶ ه. ق در قرن چهارم و ثابت بن اسلم ۴۶۰ ه. ق در قرن پنجم، این کتابخانه دارای بیش از ده هزار جلد کتاب بود که سیف الدوله و شاید اشخاص دیگران نیز وقف آن کرده بود. این کتابخانه پایگاه شعیه امامیه و آخرین ناظر کتابها ثابت بن اسلم بن عبدالواهب ابوالحسنی بود. ثابت دانشمند برجسته شیعی و نحوی بزرگ بود که با تسلط فاطمیان اسماعیلی دستگیر و اعدام گردید و کتابخانه نیز طعمه حریق شد (عش ۱۳۷۲، ۸ و ۱۲۷ - ۱۳۷ و ۱۵۱، آقابزرگ تهرانی ۱۴۳۰، ۱، ۴۱).

دارالعلم ها^{۱۰}

دارالعلم ها مؤسساتی علمی بودند که اساس آنها را کتابخانه های مجهز تشکیل می داد، گاه جنبه ی آموزشی نیز داشتند. این دارالعلم ها با کتابخانه ها تفاوت داشتند، چون کتابخانه ها مخزن کتاب بودند در حالی که کتابخانه خود جزئی از دارالعلم بود، در دارالعلم ها کلاس های بحث و بررسی و مناظره و گفتگو برپا می شد، آنها همه مایه ها و عنصرهایی را که یک نهاد آموزشی در کنار کتابخانه اش لازم داشته دارا بوده است، استادانی برای رشته های گوناگون گمارده می شدند و به دانشجویانی که در آنجا می پذیرفتند، مرکب و کاغذ رایگان می دادند،

^{۱۰} - دارالکتب

این نهادهای علمی آموزشی که تعداد و دوره ی فعالیت آن اندک و کوتاه بوده از پدیده های قرن چهارم و پنجم ه. ق در حوزه ی عراق هستند، صاحب نظران در مسائل آموزشی، پیشینه ی تأسیس دارالعلم رابه اقتباس از دارالعلم اسکندریه می دانند، (منیرالدین ۱۳۸۴، ۳۵۰، متز ۱۳۶۲، ۲۰۵). در روزگار خلافت عمر بن عبدالعزیز^{۱۶} از اسکندریه به انطاکیه و در عصر خلافت متوکل عباسی ۱۷ از آنجا به حرّان منتقل شده است، به علت عمیق بودن نهضت علمی در قرن چهارم ه. ق، دارالعلم ها که کاملاً عمومی بودند و هر کسی برای کسب علم می توانست وارد آنجا شود، بوجود آمدند (عش ۱۳۷۲، ۱۶۴، کریمی زنجانی ۱۳۷۵، ۱۹، شلبی ۱۳۷۰، ۱۸۱). دارالعلم ها، سه ویژگی داشتند:

۱- دارالعلم، موسسه ای وقفی بود، که قبل از هر چیز به عنوان کتابخانه عمومی مورد استفاده بود

۲- تبلیغات عقیدتی عموماً در این مراکز صورت می گرفت.

۳- وجود و استقرار دانشمندان در دارالعلم، امر آموزش و نیز آمدن دانشجویان را موجب می شد.

دارالعلم ها، اغلب ماهیتی شیعی داشتند، بیشتر دارالعلم ها و بزرگترین آن ها، توسط شیعیان تأسیس و اداره می شد. و اغلب در کنار فعالیت های کتابخانه ای فعالیت های تبلیغی شیعی نیز در آن ها انجام می گرفت، از این رو، عمر این قبیل مراکز، نوعاً کوتاه و دوام و استمرار فعالیت آنها به دوام و استمرار حکومت ها و جنبش های شیعی بستگی داشت و با ضعف و انحطاط این حکومت ها، دارالعلم ها که عوامل اساسی حمایت و پشتیبانی خود را از دست می دادند، به نابودی می گراییدند، اوج فعالیت دارالعلم ها در قرن چهارم و پنجم هجری بود، شماری از این مراکز در این دوران، در شهرهای مختلف تأسیس شدند، (عش ۱۳۷۲، ۱۶۴).

^{۱۶} ۱۰۱-۹۹ ه. ق

^{۱۷} ۲۴۷-۲۳۲ ه. ق

به بررسی چند نمونه ی مهم از دارالعلم های دوره ی آل بویه می پردازیم:

دارالعلم موصلی در موصل عراق

نخستین و قدیمی ترین دارالعلمی که شناخته شده است، توسط یکی از فقهای شافعی به نام جعفر بن محمد موصلی^{۱۸} تاسیس شد و به نام دارالعلم موصلی معروف است. در توصیف این کتابخانه، گفته شده: «کتابخانه ای از کلیه علوم و فنون اسلامی بر آن وقف کرد به صورت که هر دانشجویی می توانست از آن بهره گیرد و طالبان ادب در نقاط دور دست برای کسب دانش به این دارالعلم روی می آوردند و کسی مانع استفاده آنان نمی شد و اگر دانشجویی توانایی مالی نداشت به او یک درهم و یک ورق کاغذ (برای نوشتن) می داد...» این دارالعلم، مجموعه ای از کتاب ها در موضوعات مختلف علوم بود. احتمالاً کتاب های فلسفی و به خصوص آثار مربوط به نجوم به دلیل ذوق فلسفی موسس آن و اشتیاقش به ستاره شناسی، جایگاه قابل توجهی داشتند. از ویژگی های این دارالعلم برپایی جلسات بحث و نظر علمی بود، که در بیشتر موارد خود موصلی سخنران اصلی جلسه بود و هر روز برای مراجعان به کتابخانه مباحث ادبی را مطرح می کرد. (عش ۱۳۷۲، ۱۲۰، حموی ۱۳۸۱، ۲، ۴۱۹)

دارالعلم ابونصر شاپور بن اردشیر کرخ (بغداد)

این کتابخانه عمومی توسط نصرشاپور بن اردشیر ۳۸۱ ه.ق یا ۳۸۳ ه.ق وزیر آل بویه، در خیابانی که بین السورین نام داشت، در محله کرخ شهر بغداد بنیاد نهاده شد، در این دارالعلم کتابهای بسیاری خریده و گرد آورده، و بدانجا انتقال داد بودند، از آن جمله صد نسخه قرآن خوش خط و ده هزار و چهار صد مجلد کتاب دیگر که غالباً یا به خط مؤلف و یا قبلاً متعلق به اشخاص مشهور بود این دارالعلم به سبب وسعت و زیبایی اش توسط نویسندگان زیادی تجلیل شد، دارالعلم شاپور یکی از مراکز مهم حیات فرهنگی و ادبی در بغداد بود، همچنین نظارت و

^{۱۸} - ۳۲۳ ه.ق

مراقبت و نگهداری این کتابخانه را به دو تن از رجال علوی و یک قاضی محول نمود(ابن جوزی ۱۳۵، ۱۴، ۱۶۱۲). از اتفاقات مهم این دارالعلم دیدار دانشمندان و شاعران بود که در آنجا گفتگوها و مباحثه های علمی و ادبی سر می گرفت، در میان استفاده کنندگان آن شاعرانینای اهل سوریه، ابوالعلا معری^۹ نیز وجود داشت، فیلسوف و شاعرانینای نامی هنگام اقامت در بغداد در این محل حضور یافت و با سرودن اشعاری مراتب اخلاص خود را به مجالس پُربار علمی و ادبی آن ابراز کرد، آنجا کانون برجستگان و دانشورانی بود که به بحث و گفتگو و شنودمی پرداختند این دارالعلم به شدت رنگ شیعی به خود گرفت و بهترین دستاویز برای گسترش مذهب شیعه شد، با وجود اینکه مؤسسه ای کاملاً شیعی بود، افراد از همه ی فرق اسلامی می توانستند از آنجا استفاده کنند(منیرالدین ۳۴۹، ۱۳۸۴، خطیب بغدادی ۱۱، ۵۸، ۱۴۱۷، شبلی ۱۷، ۱۳۸۳، مکسن ۲، ۲۸۸، ۱۹۳۵-۲۸۹، پیتنو ۱۵۰، ۱۹۲۸-۱۵۱). ظاهراً یکی از دلایلی که به آن دارالعلم می گفتند این بود که کتاب هایی در علوم ریاضی و هندسه و پزشکی در آن گردآوری می شد و علمای علوم مزبور، یک نسخه از تصنیفات خود را بداندجامی فرستادند، کتابخانه ی دارالعلم شاپور در زمان خود به نخستین منبعی تبدیل شد. دانشمندان بزرگ برای بهره گیری از اطلاعات دقیق و موثق آن، بداندجامی آمدند(غنیمه ۹۳، ۱۳۸۸-۹۴، صفدی ۱۵، ۷۳، ۱۹۸۵، ابن خلکان ۲، ۱۳۶۴، ۳۵۶، زیدان ۱۳۷۲، ۶۳۲، شبلی ۱۳۷۰، ۲، ۱۵۵-۱۶۰، عش ۵۵، ۱۳۷۲، ۱۲۴، ۱۲۸، ۱۳۷، معری بی تا، ۱۳۸، مکسن، ۲، ۲۸۰، پیتنو، ۱۴۵-۱۵۰).

دارالعلم سیدرضی در بغداد

شریف رضی، ابوالحسن محمد بن حسین ۴۸۶ ه.ق که از نقیبان علویان و از دانشمندان و ادیبان برجسته ی زمان خود بود، در بغداد بنیادی آموزشی ساخت که آن را دارالعلم می خواندند. این بنیاد دارای کتابخانه ای بسیار معتبر و علمی و سامان یافته بود، دارالعلم سیدرضی سرشار از کتاب

^۹ ۵۴۴۰ ق

بود و خود او در آنجا به دانشجویان درس می داد. او کتاب های شخصی خود را برای استفاده ی جویندگان دانش در آنجا قرار داد. کتابخانه ی این دارالعلم از حیث مقدار و تنوع در بغداد معتبر بود، وی این مؤسسه را با قصد بهره گیری شاگردان از دانش و رواج علوم شیعی ایجاد کرده بود، ساختمان این مرکز دارای بخش هایی بود شامل: الف- محل سکونت شاگردان ب- کتابخانه ج- تالار برای مجالس درس و مباحثه (عواد ۱۹۴۸، ۲۳۱، شبلی ۱۳۷۰، ۱۸۰، ۱۵۶، ۲، منیرالدین ۱۳۸۴، ۳۴۹).

دارالعلم شریف مرتضی در بغداد

سید مرتضی نیز منزل خود را به کتابخانه مجهز کرد. از آثار برجای مانده تاریخی و ادبی و کلامی برمی آید که مجلس درس و بحث سید مرتضی که در دارالعلم او برگزار می شد، پایگاه و محور اندیشه زمانه و مرکز بحثهای ادبی و فقهی و کلامی بود، چنانکه ابوالعلاء معری هنگام اقامتش در بغداد، همواره در این جلسات شرکت کرده و میان او و سید مرتضی بحث های جالبی درمی گرفت (طباطبایی ۱۳۵۴، ۳۵، حسنی بی تا، ۱۹۶، ابن عنبه ۱۹۶۱، ۲۴۰، کریمی زنجانی، ۱۳۷۵، ۴۶۳، مکنسن ۱۹۳۵، ۲، ۱۲۴).

دارالدعوه در اطراف کرخ

دارالدعوه^{۲۰} از جمله مؤسس های مذهبی بود که امیر فخرالملک^{۲۱} وزیر دانشمند شیعی آل بویه آن را تأسیس کرد،^{۲۲} این مؤسسه، یک نهاد شیعی بود که برای آموزش آیین شیعه از آن حمایت می شد و کتابخانه قابل توجهی برای استفاده عموم مردم داشت (پندر سن ۱۹۳۶، ۸۹ و ۳۱۵-۳۵۳).

نتیجه گیری

^{۲۰} - در غرب دجله

^{۲۱} - فخرالملک ابی غالب محمد بن علی بن خلف نیز وزیر بهاءالدوله و سپس پسرش سلطان الدوله شد و

مردی با کفایت بود

^{۲۲} - ۵۰۷/ق ۱۱۳ م

با توجه به اهمیت کتاب و کتابخانه در جهان اسلام، که ناشی از تعالیم این مکتب آسمانی است، و وجود احادیث و روایات بیشماری از رسول اکرم و ائمه (ع) درباره دانش و پژوهش، جایگاه کتاب و کتابخانه در تمدن اسلامی به وضوح آشکار می شود. با ورود آئین اسلام به ایران و پذیرش آن توسط ایرانیان و نیز تأکیدات متون اسلامی، اهمیت کتاب و کتابت به جایگاهی بسیار والایی ارتقاء پیدا کرد، به همین سبب کتابخانه‌ها، یکی از مهم‌ترین مؤسسات فرهنگی در تمدن اسلامی بودند که مسلمانان به آن افتخار می کردند. در واقع یکی از ویژگی‌های بارز و اساسی فرهنگ تمدن اسلامی در مقایسه با دیگر تمدن‌ها علاقه و اشتیاق فراوان مسلمانان به جمع‌آوری کتاب، ایجاد کتابخانه‌های متعدد و در دسترس قرار دادن کتاب‌های رشته‌های مختلف علمی برای اقشار گوناگون جامعه است، بویهیان که از نواحی شمال ایران برخاستند، توانستند یکی از معتبرترین حکومت‌های ایرانی و شیعی را تأسیس نمایند. این سلسله ایرانی شیعه مذهب در میان سال‌های ۳۲۱ ه.ق تا ۴۴۸ ه.ق بر قسمت‌های غربی، جنوبی و مرکزی ایران تسلط یافتند و موفق شدند بر بغداد مرکز خلافت عباسی چیره شوند، ظهور حکومت آل بویه به عنوان یک دولت شیعی و تسلط آنان بر امور خلافت عباسی سبب ایجاد تحولی جدید در حیات فرهنگی شیعیان گردید و تأثیر زیادی بر پدید آمدن تمدن طلایی اسلام در قرن چهارم هجری داشت، آل بویه با حمایت جدی از علما و دانشمندان شیعی و احداث مدارس، دارالعلم‌ها، کتابخانه‌ها و ایجاد فضای مناسب برای علما دانشمندان شیعی فصل نوینی در مذهب تشیع ایجاد نمودند، به طوریکه آثار و تألیفات به جای مانده از علما و دانشمندان شیعی عصر آل بویه از منابع غنی و ارزشمند شیعیان محسوب می گردد. بویهیان بیشترین تلاش خود را در پی ریزی یک شاکله مستحکم علمی با تمام جوانب از نظر ساختاری، محتوایی و نخبه پروری مبذول داشتند، آنان برای تحقق اهداف خود، مراکز آموزشی و پژوهشی فراوان مانند کتابخانه‌های عظیم و دارالعلم‌ها تأسیس نمودند و امکانات مادی

و معنوی بسیاری را در این مسیر صرف نمودند^{۲۳}، دانشمندان و وزرای این قرون^{۲۴} عمدتاً وابسته به کتابخانه ها بودند و آن را خزانه^{۲۵} تلقی می کردند، نقش امرا و وزرای آل بویه در تأسیس کتابخانه ها قابل توجه است، تاجایی که وزیران و رجال آن عصر، عاشق کتاب بودند و چون از کار فارغ می شدند، به کتابخانه های خود پناه می بردند و بهترین چیزی که ممکن بود، کسی برای وزیری هدیه ببرد کتاب بود، در این دوره آثاری از هنر، معماری، اختر شناسی، حقوق، زبان، ادبیات، پزشکی، فلسفه، موسیقی، داروشناسی در کتابخانه ها موجود بود، و رقابت بین کتابخانه ها برای بدست آوردن کتابهای بیشتر، بسیار زیاد بود، تاجایی که وزرا و دانشمندان دربار در پی کمک به شاعران برای سرودن شعر، در مدح پادشاهان وقت بودند، تا از این طریق بتوانند پول زیادی برای خرید کتابهای کتابخانه های خاص خود بدست آورند، در عصر آل بویه در هر رشته از علم و ادب بهترین و نفیس ترین کتابها نوشته شد و باشکوه ترین و مهمترین کتابخانه ها و گنجینه های علوم در شهرهای مختلف ایران و عراق به وجود آمد، جامعه اسلامی در آن دوران گام های بسیار گسترده ای در عرصه پیشرفت علمی برداشت، در واقع قرن چهارم هجری را باید عصر طلایی تاریخ تمدن اسلامی نامید.

منابع و مأخذ

- ۱- آزاد اسدالله، (بی تا) آشنایی با کتاب و کتابخانه، کتابخانه ی مرکزی آستان قدس رضوی، مشهد.
- ۲- آقابزرگ تهرانی (۱۴۳۰) طبقات اعلام الشیعه، تحقیق علی منزوی، دارالکتب العربی، بیروت.
- ۳- ابن اثیر (۱۹۸۷) الکامل فی التاریخ، تصحیح محمد یوسف الدقاق، دارالکتب العلمیه، بیروت.
- ۴- ابن حوقل، ابوالقاسم محمد، (۱۳۶۶) صورة الارض، ترجمه جعفر شعار، امیرکبیر، تهران.
- ۵- ابن خلدون (۱۳۳۶) تاریخ ابن خلدون (العبر) ترجمه ی عبدالمحمد آیتی، موسسه ی مطالعات و تحقیقات فرهنگی تهران.

^{۲۳} - در واقع آنان به ادب و فرهنگ و تمدن اسلامی خدمات شایانی نمودند.

^{۲۴} - چهارم و پنجم ه.ق.

^{۲۵} - گنجینه ثروت

- ۶- ابن خلکان (۱۳۶۴) و **فيات الاعیان**، تحقیق احسان عباس، انتشارات رضی، قم.
- ۷- ابن جوزی (۱۹۹۲) **المنتظم**، تحقیق از محمد عبدالقادر عطا، دارالکتب العلمیه، بیروت.
- ۸- ابن طقطقی محمد بن علی بن طباطبایی (۱۳۶۰) **تاریخ فخری**، درآداب مملکت داری و دولت اسلامی، ترجمه محمد گلپایگانی، تهران.
- ۹- ابن عنبه جمال الدین احمد بن علی (۱۹۶۱) **عمده الطالب فی انساب الایطال**، اهتمام محمد حسن آل طالقانی، نجف.
- ۱۰- ابن مسکویه ابو علی (۱۳۶۶) **تجارب الامم**، به کوشش ابوالقاسم امامی، تهران.
- ۱۱- ابن ندیم، محمد بن اسحق (۱۹۷۸) **الفهرست**، دارالمعرفه، بیروت.
- ۱۲- ابوسلیمان سجستانی محمد بن طاهر (۱۹۷۴) **صوان الحکمه**، به کوشش عبدالرحمان بدوی، تهران.
- ۱۳- اشپولر برتولد (۱۳۶۹) **تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی**، ترجمه جواد فلاطوری، علمی و فرهنگی، تهران.
- ۱۴- ارموی میرجلال الدین حسینی (۱۳۵۸) **تعلیقات نقض**، انجمن آثار ملی، تهران.
- ۱۵- پوپ آرتور (۱۳۵۰) **شاهکارهای هنر ایران**، به نقل از حسین کریمان، دانشگاه ملی ایران، تهران.
- ۱۶- سباعی محمد مکی (۱۳۷۳) **تاریخ کتابخانه های مساجد**، ترجمه محمد عباسپور، محمد جواد مهدوی، آستان قدس رضوی، مشهد.
- ۱۷- شلبی احمد (۱۳۷۰) **تاریخ آموزش در اسلام**، ترجمه محمد حسین ساکت، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی.
- ۱۸- حسنی سید احمد بن علی الداودی (بی تا) **عمده الطالب فی انساب آل ابی طالب**، تحقیق از نزار رضا، بیروت دارمکتبه الحیاه.
- ۱۹- حموی یاقوت (۱۳۸۱) **معجم الادباء**، ترجمه عبدالمحمد ایتی، تهران، سروش.
- ۲۰- خطیب بغدادی ابوبکر (۱۴۱۷) **تاریخ بغداد**، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ۲۱- خواندمیر (۱۳۷۲) **مآثر الملوک**، تصحیح میر هاشم محدث، موسسه یخدمات فرهنگی رسا، تهران.
- ۲۲- زیدان جرجی (۱۳۷۲) **تاریخ تمدن اسلامی**، ترجمه علی جواهر کلام، تهران، امیر کبیر.
- ۲۳- صابی هلال بن مُحسن (۱۹۰۴) **کتاب تحفه الامراء فی تاریخ الوزراء**، چاپ آمدروز، لیدن.
- ۲۴- صفا ذبیح الله (۱۳۸۸) **تاریخ علوم عقلی در تمدن اسلامی تا اواسط قرن پنجم**، امیر کبیر، تهران.

- ۲۵- صفدی صلاح الدین خلیل بن آبیک (۱۹۸۵) الوافی بالوفیات، بیروت.
- ۲۶- طباطبایی سید محمد محیط (۱۳۵۴) محیط زندگانی شیخ طوسی، بکوشش واعظ زاده خراسانی، دانشکده الهیات، مشهد.
- ۲۷- عش یوسف (۱۳۷۲) کتابخانه های عمومی و نیمه عمومی عربی در قرون وسطی (بین النهرین، مصر) ترجمه دکتر اسدالله علوی، مشهد.
- ۲۸- عقیقی بخشایشی عبدالرحیم (۱۳۵۶) کتاب و کتابخانه، زیر مبنای تمدن و علوم اسلامی، قم، دفتر نشر نوید اسلام.
- ۲۹- عواد گورگیس (۱۹۴۸) خزائن القدیمة فی العراق، بغداد مطبعة المعارف.
- ۳۰- غنیمه عبدالرحیم، (۱۳۸۸) تاریخ دانشگاه های بزرگ اسلامی، ترجمه دکتر نورالله کسایی، تهران دانشگاه تهران.
- ۳۱- فدایی عراقی غلامرضا (۱۳۸۳) حیات علمی در عهد آل بویه، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۳۲- فقیهی علی اصغر (۱۳۵۷) آل بویه و اوضاع زمان ایشان، تهران، صبا.
- ۳۳- قاضی صاعد اندلسی (۱۳۷۶) التعریف بطبقات الامم، ترجمه دکتر غلامرضا جمشید نژاد، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی.
- ۳۴- کرمر، جوئل، (۱۳۷۵) احیای فرهنگی در عهد آل بویه، ترجمه محمد سعید حنائی، چاپ اول، مرکز نشر دانشگاهی، تهران.
- ۳۵- کرمر، جوئل (۱۳۷۹) فلسفه در عصر رنسانس اسلامی، ترجمه محمد سعید حنائی کاشانی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
- ۳۶- کریمی زنجانی محمد (۱۳۷۵) دایره المعارف تشیع، مدخله سید مرتضی، زیر نظر حاج سید جوادی، احمد، سعید محبی، تهران.
- ۳۷- کویر محمود (۱۳۹۶) هزاره ی ققنوس ساسانیان تا سامانیان، آچ انداس مدیا، لندن.
- ۳۸- متزآدام (۱۳۶۲) تمدن اسلامی در قرن چهارم هجری، ترجمه علیرضا ذکاوتی قرا گزلو، تهران، امیرکبیر.
- ۳۹- مجلسی محمد باقر (۱۳۶۳) بحار الانوار، ترجمه، سید ابوالحسن موسوی همدانی، نشر محمد، تهران.

- ۴۰- مجهول المؤلف (۱۳۱۸) **مجمّل تواریخ والقصص**، تصحیح ملک الشعراى بهار، انتشارات کلاله ی خاور، تهران.
- ۴۱- معری ابوالعلا (بی تا) **رساله الغفران**، بیروت، دارصاد.
- ۴۲- مقدسی ابو عبدالله (۱۳۶۱) **احسن التقاسیم فی معرفه الاقاسیم**، ترجمه علینقی منزوی، شرکت مولفان و مترجمان ایران، تهران.
- ۴۳- مکی سباعی محمد (۱۳۷۳) **نقش کتابخانه های مساجد در فرهنگ و تمدن اسلامی**، ترجمه علی شکوئی، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، تهران.
- ۴۴- منیرالدین احمد (۱۳۸۴) **نهاد آموزش اسلامی**، ترجمه محمدحسین ساکت، نگاه معاصر، تهران.
- ۴۵- میرخواند محمد بن سید برهان الدین خواندشاه (۱۳۳۹) **تاریخ روضه الصفا**، انتشارات کتاب فروشیهای مرکزی خیام و پیروز، تهران.
- ۴۶- همایونفرخ رکن الدین (۱۳۴۷) **کتاب و کتابخانه های شاهنشاهی ایران**، انتشارات وزارت فرهنگ و هنر، تهران.
- ۴۷- نجاشی ابوالعباس احمد بن علی (۱۴۰۷) **رجال**، تحقیق از سید موسی شبیری زنجانی، قم موسسه نشر اسلامی
- ۴۸- نخستین مهدی (۱۳۶۷) **تاریخ سرچشمه های اسلامی آموزش و پرورش غرب**، ترجمه عبدالله ظهیری، آستان قدس رضوی، مشهد.
- ۴۹- نوشته چندتن از نویسندگان روسی، آ. کاژدان، نیکولسکی، آ. آبراموویچ، ایلین، آ. فیلیپ اوف (۱۳۸۶) **تاریخ جهان باستان** ترجمه، صادق انصاری، سیدعلی همدانی، محمدباقر مومنی، جلد اول، به زبان فرانسه، تهران.
- ۵۰- الهامی داود (۱۳۷۹) **شکوفایی فرهنگی در عصر آل بویه**، مجله ی مکتب اسلامی، شماره ی ۱۱ بهمن ماه، قم.
- ۵۱- پرتو بابک (۱۳۷۲) **کتابخانه های عراق**، سال چهارم، شماره ۳، آیین پژوهش
- ۵۲- حسین زاده شانه چی، حسن (۱۳۸۴) **کتابخانه ها در جهان اسلام**، شماره ۲۲۷ و ۲۲۸، کیهان فرهنگی.
- ۵۳- شهیدی صالحی، عبدالحسین (۱۳۸۶)، **دایرة المعارف تشیع مدخل "حوزه"**، زیر نظر احمد صدر حاج سید

جوادی، بهاء‌الدین خرمشاهی و کامران فانی، تهران، نشر شهید سعید محبی، چاپ چهارم،

- ۵۴- Browne, Edward G. (۱۹۰۱) **"Account," Journal of the Royal Asiatic Studies** (London).
- ۵۵- Pinto Olga (۱۹۲۹), **"The Libraries of the Arabs During the Time of the "Abbasids,"** trans (from Italian).
- ۵۶- Pinto Olga, (۱۹۲۸) **"Le biblioteche degli Arabi Nell'eta degli Abbasidi,"** in *La Bibliofila*
- ۵۷- Pedersen Johns, (۱۹۳۶) **"Masjid", Encyclopedia of Islam ; A Dictionary of Geography, Ethnography, and Biography of the Muhammadan Peoples,** Leiden: E. J. Brill,
- ۵۸- Godard ,C.f. A.,(۱۹۳۶) **athar-I Iran Tehran:** Nashriyat-i Idarah-yi Kull-i 'Atiqat
- ۵۹- Gabriel Albert,(۱۹۳۴) **Ars Islamica Ann Arbor** ,University of Michigan Press.
- ۶۰- Mackensen Ruth,(۱۹۳۵) **"Background of History of Muslim Libraries,"** The American Journal of Semitic Languages and Literatures.
- ۵۹- Minorsky,V. (۱۹۳۶) **"Ram-Hormuz,"** Encyclopedia of Islam, Indescribable.

Investigating Iranian libraries in the age of Al Boyah

Taiebeh kazemi

Phd student in history, history department, central Tehran branch, Islamic azad university

tka_kaz@yahoo.com

Hamid reza safakish

Associate professor in central Tehran branch, Islamic azad university, Tehran, iran

Dr.h.safakish@gmail.com

Abstract

Libraries have served as a breeding institution, sometimes religious and religious, serving human societies. And has led to the growth and development of cultures, values and the flourishing of knowledge, Libraries as centers for the production and dissemination of information have also had a fortune among Muslims and Islamic civilization. This position is mainly due to the teachings of the school of Islam, In different historical periods, Iran's culture and culture has been one of the most important and influential civilizations of Islamic civilization. This influence is due to its ancient and rich background. In the book of Al-Bouayeur, in the book and library, it has had some privileges and privileges over other ages. The role of Amr and Al Boya ministers in the establishment of libraries is significant. These ministers, during their ministry, In addition to dealing with civil and domestic affairs, they tried to promote knowledge and art and art. And even transformed their home into the assembly and the campus of scholars and scholars, That is why in the fourth century AH, with the power of finding Al Boyah, a new situation was created for the works and the works, In the center of the Islamic caliphate, Baghdad provided great scholars in various fields of science and technology with their views and opinions. To the extent that at that time in each discipline of science and literature the best and most exquisite books were written And the most magnificent and most important libraries and treasures of science were created,

There were libraries in different cities of Iran and Iraq, which have never been found on them at any time.

In this research, the research method is descriptive-analytical and data collection is used in the form of a library.

Key word:

Library, Iran, Al Boyah, Islamic Civilization